

Г. П. Докашенко

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ЗМІНИ
В ШКІЛЬНОМУ ПРОСТОРИ БОЛГАРІЇ
(кінець 40-х – перша половина 70-х років ХХ ст.)**

Освітній простір минулого століття, як і все суспільство в цілому, пройшов через парадокси політичного розвитку, економічні випробування, соціальні потрясіння і залишив у свідомості людей розуміння необхідності ґрунтовних знань, різнобічних умінь та навичок, які будуть запорукою успішного майбутнього. Основи таких знань закладаються у школі, а тому ставлення держави до шкільної освіти можна вважати лакмусовим папірцем наявності стратегічного мислення, своєрідним іспитом на соціальну зрілість. Не обходила своєю увагою цю ланку суспільного життя і влада соціалістичної Болгарії, яка, з одного боку, не могла не враховувати глибокі національні традиції освітнього розвитку, а з іншого – повинна була будувати «нову школу» за принципами, що диктувалися належністю до соціалістичної співдружності. Метою роботи став аналіз цього співвідношення в організаційній структурі. Хронологічні межі охоплюють період від 1948 р. – року прийняття Закону про освіту – до кінця 60-х – початку 70-х років, коли кризові явища в суспільстві набули вже системного характеру. Предметом розгляду обрано організаційно-управлінські питання, які достатньо чітко окреслюють основні підходи тоталітарної держави до освіти і які ще не знайшли висвітлення в українській історіографії. Стосовно болгарської історіографії, потрібно відзначити сучасні роботи В. Чичовської, П. Цоневої, Р. Маринової-Христиді¹, які розкривають окремі аспекти або окремі періоди в діяльності освітніх закладів країни.

Закон про освіту 1948 р. серед основних принципів управління визначив принцип уніфікації єдиного шкільного керівництва, і це потребувало змін у структурі та функціях органів управління. На центральному рівні припиняла діяльність Вища навчальна рада, яка виступала основним генератором ідей і програм, і з вересня 1948 р. починав працювати новоутворений Верховний комітет освіти. Призначенням нової структури стало обговорення питань розвитку всіх ланок шкільної системи з метою забезпечення єдності її функціонування (ст. 24)². Аналогічні функції свого часу виконував спеціальний орган, створений на підставі Закону-розпорядження в 1934 р., але, на відміну від нього, новостворений орган об'єднав не тільки чиновників освіти, але й широкий громадський загал, оскільки до нього входили представники громадських, наукових і професійних організацій – Національної ради Вітчизняного Фронту, Спілки робітників освіти, Болгарської академії наук, Спілки народної молоді, Болгарської жіночої народної спілки, Верховного комітету фізкультури та спорту, Загальної робітничої професійної спілки, Спілки бійців-антифашистів тощо, а також за необхідності тимчасово до роботи залучалися представники інших організацій. Основні аспекти діяльності комітету полягали у визначенні співвідношення між загальною та професійною освітою, між загальнореспубліканськими та регіональними потребами освіти, рівномірному забезпеченні кадрами викладачів, створенні програм, підручників, посібників, тобто методичній підготовці навчального процесу. Одним із найважливіших вже тоді було

питання безпосередньої взаємодії загальної та професійної освіти як передумови майбутньої політехнізації болгарської школи.

Своєрідною відповіддю на цю проблему стала й структурна реорганізація профільного міністерства, де створювалось управління професійної освіти, а з метою посилення єдності підходів до шкільного керівництва – планово-фінансове управління, до функцій якого входило з'ясування потреб освіти суспільства та її планування³. На певний час така структура зберігалася й відповідала завданням того періоду, серед яких виділимо введення з початку 50-х років єдиної школи, яка об'єднала у цілісний та завершений процес основну й гімназійну освіту; спільне навчання хлопців і дівчат, яке отримало позитивну оцінку в аспекті виховної роботи (навчальний рік 1954 р. міністерство запропонувало почати спільним навчанням із першого до десятого класу); практично повну ліквідацію неписьменності; посилення, особливо за міністра Деміра Янева, радянського впливу – чотири чверті навчального року, нагорода медалями випускників за успіхи в навчанні й активну громадську діяльність, введення загальноосвітніх предметів у старших класах тощо⁴. Ці нововведення привели до організованої владою дискусії у 1956 р. щодо перспектив розвитку школи, під час якої фактично постало завдання об'єднати дві тенденції: наслідування болгарських освітніх традицій та використання радянської освітньої моделі. Подібна інтеграція вимагала й нових структурних змін.

Зміни почалися в лютому 1957 р. злиттям Міністерства народної освіти та Комітету з науки, мистецтва і культури в єдине Міністерство освіти і культури на чолі з Деміром Яневим. Нова структура включала колегію, службу міністра, інспекторат, навчально-методичну раду, дев'ять відділів та три управління: загальної та професійної освіти, вищої освіти, мистецтва та культурно-просвітних закладів. Цим управлінням належало організувати експеримент із введення елементів виробничого навчання в 15 школах країни.

На місцевому рівні керівництво шкільними справами здійснювали відділи «Народна освіта», які діяли при місцевих органах влади – Народних радах. Структурно вони мали подвійне підпорядкування – відповідним місцевим радам і Міністерству освіти, а в плані змісту орієнтувалися на виконання наступних основних функцій: а) здійснення обов'язкової основної освіти та забезпечення прийому до старших класів згідно з державним планом, а ключовою проблемою в цьому аспекті було максимальне охоплення дітей шкільного віку навчанням; б) посилення ролі інспекторів у методичній допомозі вчителям та в адмініструванні шкільному керівництву; в) підвищення відповідальності за виконання планів капітального будівництва та зміцнення матеріальної бази школи⁵. Поступово відділи ставали авторитетними місцевими органами, однак обов'язки їх працівників чітко не визначалися, штат був невеликий при доволі значному, та інколи навіть і не потрібному обсязі роботи. Так, в інформації заступника міністра Г. Атанасова (26 березня 1951 р.) зазначалося, що багато часу забирає підготовка документів до міністерства на призначення інспекторів міських та районних рад, директорів шкіл та їх заступників. Ми вважаємо, що і міністерство, і місцеві органи тільки виграли б від передачі цих повноважень безпосередньо місцевим органам освіти. У той же час в інформації цілком слушно зауважено про відсутність дійової допомоги місцевим відділам з боку міністерства, зведення стосунків між центральним і місцевим керівництвом до телефонних розмов та вказівок, недостатню обізнаність чиновників міністерства щодо реального стану справ⁶.

Накопичений досвід діяльності місцевих органів освіти було підсумовано в Інструкції № 20 щодо роботи відділів «Народна просвіта» при місцевих народних Радах, яка підписана міністром 17 квітня 1956 р. У ній підтверджено подвійну підпорядкованість

відділів, сферою впливу визначені всі загальноосвітні школи, дошкільні та позашкільні заклади, а метою діяльності – здійснення керівництва в організаційному, навчально-педагогічному й адміністративно-господарському напрямках. У другому розділі інструкції окреслені завдання відділів народної освіти, які полягають (зберігаємо послідовність викладу завдань згідно з документом. – Г. Д.) у виконанні державного плану народної освіти, обов'язковому навчанні й розширенні середньої освіти, підвищенні якості навчально-виховної роботи, організації позакласної та позашкільної роботи з учнями, поліпшенні матеріальної бази. Більшість із цих завдань завершувалася вказівкою про необхідність надання відомостей, інформації тощо до міністерства, де й буде прийнято остаточне рішення з піднятого питання (пп. 10, 14, 21), а можливості самостійного рішення місцевих питань значно обмежувались. У четвертому розділі «Методи й форми роботи відділів народної освіти» визначено, що вони організують свою діяльність за перспективними й оперативними тримісячними планами, при підготовці яких керівними документами стали відповідні рішення партії та уряду (п. 38), що є ще одним свідченням керівної ролі БПК у сфері освіти. Особливу увагу автора привернув наступний розділ інструкції про роботу рад народної освіти, які створювалися як дорадчі органи і склалися з 15–20 осіб – «кращих діячів освітньої сфери – начальників, інспекторів, директорів, вчителів, вихователів, працівників інститутів удосконалення вчителів та науково-дослідних інститутів, лікарів, агрономів, громадських і культурних діячів, батьків» (п. 54) під керівництвом начальника відділу. Вбачаємо в цьому, з одного боку, прагнення зберегти багатовікову народну традицію громадського опікування школою, з іншого – бажання вписати цю традицію в умови тоталітарної держави, а звідси й тільки дорадчі функції і керівництво начальника відділу. Інструкція також чітко визначала кількість документації й характер діловодства, який, на наш погляд, був достатньо обтяжливий і свідчить на користь продовження процесу уніфікації шкільної справи⁷.

Того ж 1956 р. приймається й нове Положення про шкільних інспекторів, роль яких у шкільному будівництві традиційно була значною⁸. У цьому Положенні, на відміну від попереднього, зовсім відверто визначалось головне завдання інспекторів, яке полягало у перевірці відділів народної освіти та шкіл щодо виконання законів, постанов та рішень керівної партії і уряду, постанов Міністерства народної освіти, а також постанов виконавчих комітетів Народних рад з питань освіти. Суворая централізація, характерна для тоталітарної держави, проявила себе і в характері призначення шкільних інспекторів на посаду, яке здійснювалось виключно через наказ Міністра народної освіти.

Інспекторська служба охоплювала практично всі ланки освітньої роботи. Так, в окружному відділі народної освіти працювало чотири інспектори – з організації роботи загальноосвітньої школи, з організації позакласної та позашкільної роботи, з організації фізичного виховання, з організації дошкільного виховання. У міністерстві цей список доповнювався інспектором з організації роботи дитячих будинків, інспектором щодо спеціальних шкіл та інспектором з педагогічної освіти. Вимоги до кандидата включали освітні показники: наявність спеціальної педагогічної освіти, високі професійні показники (інспекторами в основному призначали кращих учителів, директорів шкіл та їх заступників) і наявність трудового стажу зі спеціальності – чотири або п'ять років. На наш погляд, це не надто тривалий стаж, і набути за цей період сталих професійних навичок й необхідного досвіду досить важко. Не зовсім зрозуміло також, чому для призначення на посаду інспектора районного або міського відділу народної освіти необхідно мати п'ятирічний стаж, а на посаду інспектора окружного відділу достатньо і чотирьох років.

Керівництво шкільною справою в цей період не обмежувалося структурними змінами; відбувалася еволюція у змісті та принципах керівництва, відроджувалися тради-

ційні форми управління. Так, у вересні 1948 р. в Софії пройшла перша після вересневих подій 1944 р. конференція педагогічних працівників, які представляли і загальну, і професійну освіту країни. З доповіддю виступив міністр освіти, повідомлення з окремих питань зробили керівники відділів. Подібні заходи ставали обов'язковими перед початком навчального року і мали за мету націлити педагогів на виконання рішень, поставлених керівними органами країни⁹.

Міністерство освіти стало учасником подібних форумів на міжнародному рівні. Починаючи з літа 1948 р. його представники брали участь у різних конференціях, які проводило Міжнародне бюро освіти ЮНЕСКО. Незважаючи на труднощі реалізації їх рішень у країні, знайомство з міжнародним досвідом освітян надавало можливість хоча б педагогічній науці орієнтуватися у світовому освітньому просторі.

При всіх структурних змінах головним осередком залишалась школа, яка функціонувала на підставі Положення про загальноосвітню школу 1956 р., що давало всебічне визначення ланок шкільного організму – його загальної структури, керівництва школи (директора, заступників, педагогічної ради), прав і обов'язків вчителів, організаційної основи (облік учнів, перелік обов'язкових та факультативних предметів, форми проведення екзаменів, покарання і заохочення тощо)¹⁰. Мета школи точно відповідала пріоритетам соціалістичного держави: «Надавати учням системні та стійкі знання з основ наук, розвивати суспільно корисні навички та вміння, озброювати марксистсько-ленінським світоглядом і виховувати в комуністичному дусі як майбутніх свідомих будівників і захисників своєї соціалістичної Батьківщини, борців за справу миру і дружби між народами»¹¹. У першій половині 60-х років виникли зауваження до існуючого Положення, які підсумував начальник управління основної освіти МНП Ілія Тачев у своїй доповідній записці (1964). Вони стосувалися як організаційних проблем (розширення прав педагогічної ради, посилення демократичного характеру керівництва, визначення взаємодії шкільного керівництва з учнівським самоврядуванням), так і навчального процесу (дозвіл на повторний екзамен у 5–11 класах, уведення умовного переведення в наступний клас, зміна оцінок з поведінки, заміна оцінок з болгарської мови в усній та писемній формі на одну тощо)¹². Живий шкільний організм постійно вимагав змін, які б відповідали новим суспільним реаліям, і, на наш погляд, внесення таких змін є звичайною робочою процедурою.

Закон 1959 р. про посилення зв'язку школи з життям і подальший розвиток освіти вніс суттєві зміни в характер шкільної освіти, які неминуче вели до змін у пріоритетах її управління. Серед них – перебудова основної школи, введення виробничого навчання за наявності загальноосвітньої та професійної основи, розширення мережі професійних навчальних закладів та організація практичної роботи в них.

Перший з означених пріоритетів був пов'язаний із забезпеченням обов'язкової восьмирічної освіти, яка прийшла на зміну введених ще у 1921 р. семирічній освіті. Однією з умов переходу на новий рівень було щорічне кількісне зростання учнів, які завершили 7-й клас: з 288,3 тис. у 1939–1940 навчальному році до 382,4 тис. у 1958–1959 навчальному році, однак показник учнів, які продовжували навчання у 8-му класі за вказані роки, залишався невисоким – від 28,7% до 43,7%¹³. При всьому бажанні відкрити 8-й клас у більшості шкіл Міністерство освіти цілком об'єктивно, аби запобігти зниженню якості навчання, вимагало від місцевих органів відповідності таким умовам: забезпечення приміщеннями для навчальних занять, особливо кабінетами і лабораторіями; забезпечення навчально-дослідними та виробничими ділянками з необхідним реманентом; забезпечення приладами для роботи з деревиною і металом; організації курсів та інших форм підвищення кваліфікації вчителів; забезпечення гуртожитком

і транспортом дітей з віддалених районів. Міністерство, за даними листування з керівництвом компартії (60-ті роки), позитивно оцінило досвід деяких сільських кооперативів, які стали вносити до річного фінансового плану спеціальні пункти щодо допомоги школі й школярам¹⁴.

Другим пріоритетом шкільної політики та управління було введення в середній школі виробничого навчання, центром якого стало практичне навчання. Його організацію було покладено на інженерно-технічні кадри та кваліфікованих робітників, які в основній своїй масі не мали спеціальної педагогічної освіти. З метою уникнути протиріч в організації цієї нової справи в школах створювали політехнічні або навчально-виробничі комісії, що працювали за планом, затвердженим директором школи та керівником відповідного підприємства. Представники школи в цій системі відповідали за педагогічну складову виробничого навчання, а представники підприємств – за організацію практичного навчання, у тому числі за надання робочих місць школярам¹⁵.

Вказані зміни викликали й появу нових функцій у регіональних і центральних органах. Так, окружні народні Ради об'єднували зусилля окружних рад профспілок, робітничих колективів свого регіону для організації виробничого навчання. Міністерство народної освіти за поданням окружних народних Рад відтепер приймало рішення про відкриття або закриття середніх політехнічних шкіл, здійснювало методичне та організаційно-педагогічне керівництво виробничим навчанням, керувало підготовкою та підвищенням наукової, педагогічної й методичної кваліфікації вчителів – фахівців з навчальної і виробничої практики в спеціальних інститутах та на курсах¹⁶.

Третім пріоритетом став прискорений розвиток мережі професійних училищ та організація практичної роботи в них з огляду на потреби різних галузей господарства. Кількісне зростання таких училищ супроводжувалося введенням інноваційних систем у процес виробничого навчання, серед яких була й операційно-комплексна система, що відображала найвищий на той час рівень розвитку науково-технічного прогресу. Контроль за реалізацією вказаного закону у сфері професійної освіти здійснювало Міністерство освіти та відповідні міністерства й відомства, до яких належали училища відповідно до професійного спрямування. Саме вони реалізовували пропозиції окружних народних Рад щодо регулювання кількості училищ. На місцевому рівні професійною освітою опікувалися відповідні відділи «Освіта й культура» в окружних Радах і відділи «Народна освіта» в районних та селищних Радах. До їх функцій тепер входило піклування про створення кабінетів, лабораторій, дослідних ділянок тощо та забезпечення робочими місцями на підприємствах, а також організація систематичного підвищення кваліфікації викладачів технікумів та училищ. Тут також почав діяти принцип партійного керівництва, коли тактику розвитку професійного навчання і можливість здійснення контролю партійними організаціями визначали спільні рішення відповідних партійних та державних структур¹⁷.

Згідно з вказаними пріоритетами відбулися зміни і в нормативній базі: затверджене Радою Міністрів 11 лютого 1964 р. «Положення про обов'язкову основну освіту» диференціювало функції та рівень відповідальності центрального і регіонального керівництва щодо шкільного управління, а також громадських організацій та батьківських комітетів. Так, до обов'язків виконавчих комітетів окружних та обцинних народних Рад входило забезпечення необхідних умов для отримання основної освіти всіма дітьми від 7 до 16 років (ст. 1) шляхом використання різних форм шкільної організації (денні та вечірні школи, інтернати та напівінтернати тощо), надання матеріальної допомоги малозабезпеченим родинам, безкоштовного підвозу дітей до школи та ін. (ст. 2). Щорічне вдосконалення матеріальної бази школи, виявлення, перепис дітей, які підлягають на-

вчанню, влаштування в разі потреби дітей до гуртожитків, забезпечення безкоштовно підручниками, одягом та взуттям – усе це стало відтепер турботою виконкому об'єднаної народної Ради. На допомогу цьому державному органу створювали постійну комісію, яка об'єднувала зусилля вчителів, профспілки, організацій Вітчизняного фронту та інших громадських організацій. Останні на власний кошт могли відкривати поза-шкільні дитячі заклади, які працювали під керівництвом відділів «Народна освіта» місцевих державних органів (ст. 9). Санкції до батьків, які не приділяють уваги навчанню дітей, та державних службовців, які порушують вказане Положення, могли застосувати лише державні установи в особі Міністерства освіти та відповідних структур місцевих органів влади (ст. 18–19)¹⁸. Положення сприяло розмежуванню функцій центральних і місцевих органів, а також закладали основи і створювало можливості для розвитку державно-громадського принципу управління освітою.

Відбулися зміни і на рівні шкільної адміністрації. Так, згідно з розпорядженням Ради Міністрів № 191 від 1 вересня 1963 р. вводився обов'язковий мінімум годин (2–4 години на тиждень) педагогічного навантаження для директорів усіх типів шкіл, що позитивно впливало на контрольні-керівні функції шкільного керівництва. Збільшилися фінансові надходження із державного бюджету на освіту з 7,54% у 1962–1963 навчальному році до 8,58% у 1963–1964 навчальному році, а також з 34,57% до 38,3% за той же період у бюджетах окружних народних Рад. Частина з них призначалася для ремонту і будівництва нових споруд, інша – на підготовку вчителів виробничого навчання¹⁹.

Поступове затвердження тенденції зміцнення зв'язку школи з життям проявилось в 60-ті роки також змінами у структурі і деяких функціях центральних і регіональних державних органів управління освітою. По-перше, Указом № 396 від 25 травня 1963 р. відновлено незалежність Міністерства освіти від Міністерства культури. По-друге, у самому Міністерстві освіти відбулися зміни, внаслідок яких його структура тепер чіткіше відобразила ситуацію в освіті: колегія міністерства, навчальна рада і чотири управління – планово-фінансове, управління вищої, середньої і професійної освіти. Невдовзі почала працювати Рада керівництва й координації наукових досліджень у галузі освіти²⁰. Структурна зміна відповідала новій ролі професійної освіти.

На регіональному рівні з тих же причин у кожному окружному відділі шкільні інспектори поділялися на дві категорії: перша (2–4 особи) відповідала за організацію шкільного процесу взагалі, позашкільні дитячі заклади й гуртожитки. Її функції зводилися до організаційно-педагогічного керівництва та контролю за виконанням державного плану і бюджету відповідного регіону. Друга категорія, інспектори-методисти, через інститути вдосконалення вчителів, окружні та районні педагогічні кабінети здійснювала методичну допомогу й контроль за виконанням навчального плану, навчальних програм з окремих дисциплін та методичних вказівок МНП. Штатна кількість їх складала 3–4 особи, а інші ділянки очолювали найбільш досвідчені вчителі за умови скорочення навчального навантаження. Створювалася й нова структура адміністративно-господарського керівництва професійною школою – ними стали відділи або сектори у відповідних господарських міністерствах та відомствах, які працювали узгоджено з МНП та ОНС. Методичне керівництво професійною школою, як зазначено вище, здійснювали безпосередньо освітяни. Цілісне навчально-методичне і організаційно-педагогічне керівництво всіма видами й ступенями навчальних та навчально-виховних закладів країни залишалося в руках Міністерства народної освіти, яке проводило його за повного сприяння БКП, Вітчизняного фронту, ДКСМ і всієї громадськості, а найбільш тісно МНП, звичайно, працювало зі Спілкою болгарських учителів²¹. Нові проблеми перед освітянами постали після прийняття постанови ЦК БКП від 31 липня 1969 р. «Основні

положення реформи в системі освіти НРБ», провідною ідеєю якого стала нагальна потреба наукового керівництва народною освітою, що передбачало розвиток щонайменше трьох напрямків діяльності Міністерства освіти: а) посилення колективізму і демократизму при вирішенні проблем освіти і, перш за все, залучення освітян-практиків до обговорення важливих рішень*; б) добір, підготовка, кваліфікація й методичне спрямування багатотисячної вчительської армії; в) удосконалення управлінської функції і подолання дублювання діяльності МНП, місцевих органів освіти та інших відомств, що опікуються справами освітян²³. Головна ж мета означеної постанови полягала у визначенні стратегії подальшого розвитку освітнього простору в напрямку зближення і злиття загальної та професійної освіти як єдиної середньої політехнічної школи (ЄСПШ). Практично одночасно з цим рішенням для керівництва новою освітньою моделлю в міністерстві створюється нова структура, що отримала назву «Оперативне бюро міністерства з керівництва і контролю за програмою впровадження ЄСПШ», до складу якої ввійшли керівники і фахівці як міністерства, так і інших зацікавлених установ. Крім суто організаційних проблем, нова структура відповідала за підготовку підручників та методичних видань для нового типу школи. Наступне десятиріччя керівництво ЄСПШ здійснювало не лише означене бюро, а її група фахівців з науково-дослідного інституту освіти (НДІО) та центрального інституту вдосконалення вчителів. За їх проектами експериментально вводилося комп'ютерне навчання, п'ятиденний робочий тиждень, навчання з шести років, новий розподіл годин між загальноосвітніми предметами і політехнічним навчанням з одночасним збільшенням годин на фізичне та естетичне виховання, готувалися нові підручники.

Основним принципом керівництва ЄСПШ стала взаємодія органів освіти з державними й господарськими організаціями, яку документально закріпила Постанова Ради Міністрів № 90 від 18 липня 1975 р. про навчально-виробничу діяльність учнів. Її повинні були організувати навчально-виробничі бази господарських організацій; міжшкільні центри виробничого навчання, які стали новою формою виробничого навчання, керованою місцевими народними Радами; навчально-виробничі бази шкіл та окремо створені робочі місця у філіях господарських організацій (ст. 2). Додаткова відповідальність за цією постановою покладалася на місцеві ОНС та відділи освіти, які могли тепер самі приймати рішення щодо розширення навчально-виробничої бази, використовуючи для цього капіталовкладення обсягом не більше 80 тис. левів (ст. 5.2), а також контролювати відповідність мережі професійної освіти до інфраструктури господарських організацій і забезпечувати потреби свого регіону в робочій силі²⁴. На наш погляд, ці нові аспекти діяльності місцевих органів були проявом наявних вже тоді асинхронних явищ економічного розвитку, незбалансованого розподілу робочої сили і демонстрували спробу центрального керівництва перекласти частину проблем на місцеві органи.

У цілому визначений період характеризувався спробами знайти найбільш вдалу організаційну структуру шкільної освіти та управління нею. Ці спроби знаходилися в діапазоні від національних надбань до вимог соціалістичної школи, а тому викликали значні коливання й, на жаль, не створювали атмосфери стабільності. Наступного періоду буде здійснена масштабна акція по відтворенню громадсько-державної системи управління, однак ця проблема має бути предметом спеціального розгляду.

* Деякий досвід болгарські освітяни вже мали, адже у 1957 р. в обговоренні і втіленні спільної постанови ЦК БКП і Ради Міністрів про подальший розвиток освіти в країні фактично вперше взяли практичну участь не тільки науковці, а й шкільні педагоги²².

¹ Чичовска, В. Политиката срещу просветната традиция. С., УИ «Кл. Охридски», 1995; Маринова-Христиди, Р. Образование между съветизацията и традицията 1948–1959. С., УИ «Кл. Охридски», 2006.; Цонева, П. Управлението на училището в България от началото на XIX век до 1989 година. С., УИ «Кл. Охридски», 2007 та ін.

² Закон за народната просвета. Септември 1948 г. С., Държавна печатница, 1948, 6–7.

³ Правилник за задачите и устройството на Министерството на народна просвета 29. 05. 1956 г. – В: Сборник закони, укази, постановления на Министерския съвет, правилници, наредби, инструкции, заповеди и др. по народната просвета. С., ДИ «Формуляри и регистри», 1956, 36–37.

⁴ Централен държавен архив на Република България (ЦДА на РБ), ф. 142, оп. 11, а. е. 101, л. 6–7.

⁵ Янев, Д. Решенията на VI конгрес на БКП за народната просвета. – Народна просвета, 1954, № 6, с. 8, 9, 18.

⁶ ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 6, а. е. 161, л. 21–30.

⁷ Инструкция № 20 за работата на отделите «Народна просвета» при окръжните, околийските (градски, районни) народни съвети 17. 04. 1956 г. – В: Сборник закони, укази, постановления на Министерския съвет, правилници, наредби, инструкции, заповеди и др. по народната просвета, 48–72.

⁸ Правилник за училищни инспектори 1956 г. – В: Сборник закони, укази, постановления на Министерския съвет, правилници, наредби, инструкции, заповеди и др. по народната просвета, 80–89.

⁹ ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 6, а. е. 161, л. 31–38.

¹⁰ Правилник за общообразователните училища 5. 01. 1956 г. – В: Сборник закони, укази, постановления на Министерския съвет, правилници, наредби, инструкции, заповеди и др. по народната просвета, 216–264.

¹¹ Там само, с. 216.

¹² ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 14, а. е. 100, л. 1–2.

¹³ Статистически годишник на Народна република България. 1959. С., Централно статистично управление при Министерския съвет, 1959, с. 237.

¹⁴ ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 17, а. е. 5, л. 8–9.

¹⁵ Гешков, М. За резултатите на изпълнението на закона за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НР България. – Народна просвета, 1960, № 4, 20–21.

¹⁶ Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НР България. 4. 07. 1959 г. – В: 15 години народно образование. С., Народна просвета, 1959, с. 49.

¹⁷ Цонева, П. Вказ. праця, с. 172.

¹⁸ Правилник за задължителното основно образование. – Държавен вестник, 1964, № 20, 10 март, 1–2.

¹⁹ Доклад за развитието на образованието в НР България през учебната 1963–1964 г., представен на XXVII международна конференция по народното образование в Женева през юли 1965 г. – Бюлетин на Министерството на народна просвета (МНП), 1964, № 11, 2–3, с. 6.

²⁰ Летопис на Просветното министерство 1879–1995 [съставители: В. Колев, Д. Димитров, Л. Каспартова, Н. Генов]. С., УИ «Кл. Охридски», 1995, 72–73.

²¹ Доклад за развитието на образованието в НР България през учебната 1964–1965 г. – Бюлетин на МНП, 1965, № 12, 3–5; Доклад за развитието на образованието в НР България през учебната 1965–1966 г. – Бюлетин на МНП, 1966, № 10, 13–14.

²² Пиръов, Г. Д. Предстоящи задачи на педагозите у нас. – Народна просвета, 1957, № 11, с. 35.

²³ Основни положения на реформата в образователната система на НРБ 31.07.1969 г. – Бюлетин на МНП, 1969, № 8–9, 17–18.

²⁴ Постановление № 90 от 18 юли 1975 г. за учебно-производствената дейност на учениците. – Държавен вестник, 1975, № 58, 29 юли, 1–2.